

Czakó Gábor

Nagymácsédi kereszt*

– ómagyar nyelvi és misztikai emlék

A szlovákiai Tatra Kiadó 1980-ban jelentette meg Ján Dekan *Moravia Magna – A Nagymorva Birodalom – kora és művészete* c. albumát. A szép kiállítású kötet bevezető tanulmánya egy kétrészes kegyszertartó (kaptorga) hátsó oldala díszének nevezi és nagyra becsüli a könyv 127. sz. színes műmellékletén látható keresztet. A Nagymorva Birodalom hagyatékaként ünnepli, de úgy bánik vele, mint általában a bemutatott műtárgyakkal: alapvető adatokat sem közöl rólok, így például méretüket vagy múzeumi lelőhelyüket sem tudatja.

A szerző a 902-ben vagy 907-ben összeomlott Nagymorva Birodalom föltételezett területén talált valamennyi leletet morvának tekinti. Föl se merül benne, hogy némelyiket netán más, a Kárpátok alatt élt nép mesterei készíthették, esetleg kereskedők hozták valahonnan. Talán éppen ezért nem írja a képeken ábrázolt tárgyak valószínű keletkezési idejét sem.

*

A ma is túlnyomórészt magyar lakosságú Nagymácséd (Veľká Mača) község területén végzett ásatás során X. század eleji magyar temetőt tártak föl. A temetőben 48 sírt találtak, nők és gyermekek, valamint hét – lóval, szablyával, nyílvevesszőkkel, dél- és nyugat-európai dénárokkal eltemetett – vitéz maradványait. A pénzek keltezéséről nincs adatunk. Közismert azonban, hogy eleink már a honfoglalás előtt portyáztak a későbbi történelmi Magyarország területén túl is, elsősorban földérintés céljából. Nemkülönben az is, hogy a római eredetű ezüstdénár igen elterjedt pénz volt Európa-szerte a középkorban is.

Itt lelte meg az említett keresztet egy nem hivatalos régész, ezért a megtalálás körülményei sajnos ismeretlenek. A kereszt, amely nyilván öregebb a temetőnél, annak tanúja, hogy az elhunytak közt lehettek keresztények is. Ha már a

keresztünk koránál tartunk, megjegyzendő, hogy eredetileg egy ún. kaptorga, kegyszertartó doboz előrészét díszíthette. Erre vall a kereszt aljánál a két bronzcsökevény, mely talán a rögzítésre szolgált.

Miután a kereszt letöltötte idejét a kegyszertartón, valakinek a nyakában lóghatott – erre vall felső részén a szabálytalan és ügyetlenül elhelyezett lyuk –, s csak utána került a temető földjébe. Nem határozható meg, hogy elkészülte és elhantolása között mennyit töltött a szabad ég alatt. Csupán annyi bizonyos, hogy a nagymácsédi kereszt öregebb a falu honfoglalás kori temetőjénél.

A kereszt képe rákerült a 10 koronás szlovák pénzérme előlapjára.

Varga Géza íráskutató leírja, hogy az érmét kibocsátó Szlovák Nemzeti Bank szerint a galántai járásban előkerült nagymácsédi kereszt X–XI. századi. A kereszt felülete „»vésett szimbólumokkal« és figurális ábrázolással díszített.” A kereszt szemmel láthatóan öntvény, tehát nem véséssel készült, ezért tehetted idézőjelek közé a „vésett szimbólumokkal” szövegrészt Varga Géza. Kétségtelen, hogy a tárgy – a Krisztus-ábrázolás felől nézve – jobb alsó részén akadnak apró vésésnyomok, ám eredetük ismeretlen. Meglehet, hogy az öntési hiba eltüntetése során kerültek oda. Mindennek különösebb jelentősége nincs. Egyelőre.

*

V. A. Oborin és G. N. Csagin hatalmas áttekinthető munkában – *The Animal Style of Perm*, Perm, 1988 – mutatja be a térségben a II. és XIV. sz. közt keletkezett és időközben világhírűvé lett bronzszobrocskákat és domborműveket, melyek valószínűleg az ott élt szabir-magyar bronzöntő mesterek művei. Ennek bizonyossága az ásatások során tömegével fellelt magyar népmesefigurák,

rajtuk jellegzetes viseletdarabokkal: pl. ember alakú, nőrabló sárkányok berhében, azaz székely harisnyában. Az időt és a tárgyak számát, kivitelezését tekintve a fejlett bronzműves kultúra a tatárjárás után elsorvadt, majd a XVI. században megszűnt. Nyilván a helyi szabir-magyar népeséggel együtt. Természetesen teljes bizonyossággal nem állítható, hogy a nagymácsédi kereszt alkotója vagy az ő mestere a permi műhelyekben szerezte tudását. Nem állítható, ám föltétlenül vizsgálendő. E kérdés tisztázása további kutatásokat igényel. Legkivált magyar tudósok részéről, akik ismerik a meséket, viseleteteket.

Háromfejű sárkány, jellegzetes magyar mitológiai alak. Az európai sárkányokkal ellentétben emberszerű. Mindhárom homlokán kör jelzi, hol hordja erejét. Viselete a jellegzetes székely harisnya ősalakja, amelynek gatyarészére madzaggal vagy szíjjal kötötték föl a szárakat. Sokat mondó tanúja őstörténetünknek.

Permi bronz, VIII–IX. század

*

Varga Géza szerint „a »vésett szimbólumok« a székely rovásírás N, D és N, R jeleivel azonosak. A betűket páronként összefogja egy-egy föléjük rótt, szóhatárt jelölő vízszintes vonás. A mássalhangzókat magánhangzókkal kiegészítve a NaD iNRI (mai írásmóddal a »Nagy INRI«) szöveget kapjuk.”

A feszületeken az INRI latin rövidítés – Iesus Nasarenus Rex Iudaeorum: 'Názáreti Jézus a zsidók királya' – föltüntetése általános jelenség, ám az kevésbé, hogy a nagymácsédi kereszt alkotója a latin betűszót magyarosan, rovásbetűkkel és a rovásban szokásos hangugratásos módon, a rövid magánhangzókat – mind az! – kihagyva adta vissza! Ráadásul műtárgyunk alkotója a Jesus és a Judaeorum szavakat nyilván j-vel ejtette, de i-vel, tehát magánhangzóval kezdődőnek tekintette. Mindkét betű létezett a magyar írásban Aethicus ábécéje és a szarvasi tűtartó készítésének idejében: a VII., valamint a VIII. században.

A fölirat rovása egyértelműen igazolja, hogy a kereszt nem nagymorvai alkotás, hanem magyar. Ráadásul nyelvemlékünk!

„Nagy szavunkat ma nem »d«-vel, hanem »gy«-vel írjuk és ejtjük, de hogy ez nem volt mindig így, azt nádor 'nagyúr' szavunk is alátámasztja. A »gy« hang egyébként nem a »g«, hanem a »d« lágy párja, amit a rovásírásos szöveg (amely a nádor előtagjához hasonló, még lágyulás nélküli alakot rögzít) helyesen érzékeltet.” (Varga)

A kutatás mai állása szerint rovásírásunkban a gy betű a XIV. században jelent meg, d hangunk jésülése folytán. Ez a d és a j hang összeolvadását jelenti gy-vé, hangban és rovásban. Róva tehát a gy kettős kereszt alakú. Ám a mi keresztünk és fölirata X. századi, amikor a későbbi gy-t még d-nek ejtették és írták. A nagymácsédi kereszt még erre a nyelvi állapotra emlékeztet.

A gy>d átalakulásra örökös tanú a mindenkorai gyermeknyelv, amely ezernyi nem-

zedék óta ismétli önmagát: Gyula>Dula, gyere>dele, nagyanyó>nadanyó stb. A g>gy-re pedig Gimes – Gyimes, a d~g-gy-re Deicsa-Gyeicsa>Géza>Decs.

Nagy Isten kifejezésünk közismert. *Károli Gáspár* bibliafordításában kilencszer fordul elő, pl. a „*Nagy Isten vacsorája*” kifejezésben (Jel 18,17). Nem használjuk azonban a *nagy* jelzőt sem Jézusra, sem Szentlélekre. Egyedül az Atyára? Vagy külön Órá sem? Így volt-e ezer éve is?

*

Nagy szavunk (1055) állítólag bizonytalan eredetű. Etimológiai szótárunk szerint ősi fgr. kori szó, vö. zürjén naž 'büszke', nać 'egészen, teljesen', melyek előzménye a kikövetkeztetett finnugor *n8ńć 'erős, kemény' lehetett.

Az egyszerű ember örül és bámul, ha ki lehet következtetni egy szó hajdani hangalakját, de fényesebb csoda, hogy a jelentését is! Ettől már leesik az álla. „*A magyarázatot a zürjén szóvégi mássalhangzó teszi bizonytalanná.*” Ha csak az nem! Köztudomású, hogy a kikövetkeztetett fgr. szavak végén kötelezően ott kellene lennie egy magánhangzónak. Márpedig a naž és a nać végéről hiányzik. Elfelejtettek kikövetkeztetni legalább egy z-t? Egy bármilyen magánhangzót? Mitől féltek? A finnugrász határtalan önbizalom!

Lássuk a Czuczor–Fogarasi! „*Ha a nagy szóban alapfogalomul a magasságot, vagyis fölfelé terjedést vesszük, úgy legközelebb rokonai nád, és magas, magasztal, máglya gyökei. [...] Ugyanezen alapértelem rejlik a magyar felható on, en, ön ragban, pl. házon, kerten, csöbrön.*” L. még *hadnagy, őrnagy, tábornagy, nagyuram, karnagy* stb., vagy a *felnőtt* jelentését.

Mindent egybevetve *nagy* 'magasat, más fölépített lét' jelent. Eredete a hivatalosság szemében bizonytalan, Czuczorék számára világos.

A két rótt mássalhangzó: ND és köztük az *a/á* éppen a *nád-nád* szót adja, utóbbit egy ékezet sem választja el a nádtól. Tehát megerősíti Czuczorék véleményét. A nád lényegéhez tartozik magas, nád, azaz nagy mivolta. A d~gy átalakulásra l. még: adjon – aggyon, hadjon – haggyon stb.

Valószínűleg nem tévedünk, ha az *ND* rovásban *nagy* szavunk régi alakját olvassuk.

Eszerint a nagy, NaD szó első írott említése nem 1055-ben történt, hanem legalább másfél századdal előbb, amikor az ásatás során föltárt honfoglalás kori temetőből előkerült a nagymácsédi kereszt – rótt fölirattal. Vagy még korábban.

Igazán kár, hogy a kereszt valódi koráról mai tulajdonosa, a szlovákiai Nemzeti Múzeum nem közölt semmit.

*

Térjünk vissza nagy szavunk elemzésére. Hivatalos álláspont szerint nád szavunk is bizonytalan eredetű, de nem finnugor, hanem jövevény egy óiráni nyelvből, vö. óiráni; *nada, 'cső, nád', no, megint egy kikövetkeztetett szó... A magyarba föltehetően a szarmatából került... elég későn, kb. a 11–12. században.

Hanem ez a képzet iciripicirit megbukott, ha a magyarban jóval korábban, már a 900 körüli nagymácsédi nyelvemlékben kimutatható.

*

Folytassuk Varga Gézával: „*Nagy szavunk nád alakját a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1372-ből említi. Bár erre vonatkozó konkrét adatom nincs, feltételezem, hogy ez a rovásírásos kereszt a honfoglaláskori magyar temetők egy részének besorolásával kapcsolatos véleményeltérések és a rovásírás kutatásának elhanyagolása miatt véletlenül került az éremre. Mivel a köztudomás szerint Árpád magyarjai pogányok voltak, ezért kézenfekvőnek látszhatott a keresztet valamivel későbbre keltezve, szláv emléknek tekinteni.*”

*

Amióta a pók is eleshet, azóta a köztudomás is tévedhet: Árpád magyarjai nem voltak úgy általában „pogányok”. Sőt, a már régebben itt élő és velük egy nyelvet és írást használó avarok közt is akadtak Krisztus-követők. Kereszténységüket ugyan nem bizonyítja, de egyistenhitüket sejteti a jelenleg legrégebb nyelvemlékünk, a szarvasi tűtartó szövegét (VIII. sz.) záró fohász: „...én Istenem!”

Ismeretes, hogy a salzburgi érsek hatásköre kiterjedt a Nyugat-Dunántúlra, ahol az érsek által küldött ún. vándor püspökök térítettek, s végezték híveik lelki gondozását a IX. században. Háromnak a nevét is ismerjük Váczy Péter történész jóvoltából: *Theoderik, Ottó, Osbaldus*.¹

¹ Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I.* Szerk.: Serédi Jusztinán, Bp., 1938

*

A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát, tartja a közmondás.

Nos, a Szlovák Nemzeti Bankkal is megesett ez, amikor kibocsátotta a tízkoronás pénzérmét.

Az egykori szlovák tízkoronás pénzérme

Bárki olvashatja, vagy közkézen forgó rovás-ábécék segítségével kibetűzheti a NaD iNRi magyar föliratot. E két szó annak bizonyossága, hogy a rovás országszerte elterjedt, tehát „székely” minősítése itt is téves. A XI. században, mégpedig *Salamon* királyunk idejében, szolgáltak ugyan határvédő székelyek Pozsony környékén, tehát Nagymácsédtől nem messze, de a kereszt ennél legalább másfél évszázaddal korábbi (Varga Géza véleménye). A bizonyosságok körébe tartozik, hogy nem valamilyen, az augsburgi ütököt (955) előtti nyugati csatározásban szerzett hadizsákmányt látunk, hanem magyar munkát.

Mégpedig igen magas színvonalút! A széptani elemzés nem tárgya ennek a kis tanulmánynak, de nem lehet említetlenül hagyni a kompozíció nemes arányait, a fölületek egységességét, az igényes kidolgozást. Ez megfelel a korabeli magyar ötvösművészet színvonalának és művelői tanulékonyosságának! És akkor tárgyunk kortársait messze meghaladó átszellemítettségéről még nem is beszéltünk!

Szatmári Imre írja a *Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében* c. tanulmányában: „Kora Árpád-kori leleteink jellegzetes csoportját képezik a szórványosan előkerülő, bronzból készült mellkeresztek. Az ide sorolható tárgyak egyik részének csuklósan összekapcsolódó, egymáshoz pontosan illeszkedő, belső üreget képező elő- és hátoldalból álló szerkezete ereklyék elhelyezését és őrzését is lehetővé tette.

E tárgytypus kialakulási helye (Közel-Kelet) és időszaka (6-7. század), továbbá az egyértelmű bizánci kultúrkörhöz való tartozása, illetve a főkéntbb hagyományörző formakincse és díszítőművészete ismert, s jól körülhatárolt. Széleskörű elterjedésének módja, későbbi gyártóhelyeinek meghatározása és az egyes darabok keltezése terén azonban még sok az eltérő vélemény.”²

Az eltérő vélemények közül álljon itt a lengyel Agata Szyberé, aki szerint az első kaptorgalelet a III. században került elő a Fekete-tenger északi partján. (<http://www2.almamater.uj.edu.pl/99/46.pdf> – Kaptorgi – Przykład kunsztu wczesnośredniowiecznego złotnictwa – Alma Mater, str. 283–286.) Tehát nemcsak a bizánci ízlésű egyházművészet, hanem a sztyepei ötvösök kultúrájának nyomait is kereshetjük ezeken a tárgyakon.

*

A nagymácsédi kereszt megformázása és alakjainak ruházata erősen emlékeztet a bizánci görög feszületek ábrázolásaira, ha akarnánk, sem tagadhatnánk, hogy készítője bizánci mintát követett. Fölirata azonban egyértelműen magyar ötvösre vall. Ez igen szakszerű és tiszta, ráadásul az olvasás biztonságát erősíti a két szó fölötti vízszintes vonal, mely összekapcsolja az egybetartozó betűket. Segíti a nem túlságosan gyakorlott olvasót! Ez a magyar rovásban elterjedt szokás volt. A nagymácsédi kereszt mestere elhelyezte a magyar betűkkel rótt latin iNRi fölé is!

Az öntéstechnika tanúsítja, hogy több darab készülhetett belőle, tehát nem egy megrendelő számára, hanem *piacra* „gyártották”. Mai szóval bizonyos *vevőkörnek*, melynek tagjai értelem-szerűen keresztények voltak.

² /www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/Csongrad_megye/Muzeumi_kotetek/pages/studia_arc-haeologica/magyar/013_bizanci.htm

A fölírat első eleme – balról jobbra olvasva – *nad*³, azaz Nagy, Jézus Király jelzője. A szó szerepel a tihanyi apátság alapítólevelében (1055), *nogu* alakban, de a nagymácsédi rovás jelentősen korosítja e nyelvemlékszavunkat!

*

Jó, ha az emlékezetünkbe vessük, hogy a kereszt eddig szóba jött keletkezési idejében, a IX–X. században, még nem létezett ún. keleti és nyugati kereszténység. A skizma, a nagy egyházszakadás, csak 1054-ben következett be, és mifelénk akkor sem kavarta föl a mindennapi vallási életet.

*

Hárman egy keresztben?

Ilyesmit egyik evangélium sem említ. Csak a két gonosztevőről, a latrokról esik szó, akik közül a Jézustól jobbra haldokló megtért, és üdvözült, ellenben a másik a kárhozatot választotta. Természetesen mindhárom elítéltet külön keresztre feszítették.

Kiket ábrázolt az ötvös a nagymácsédi leleten?

A Moravia Magna tudós szerzője szerint „A Krisztus megkínzásánál és sírba tételénél szereplő” három Máriát: Szűz Máriát, Mária

Magdolnát és Kleofás feleségét. Azért nőket, mert mindhárom alak „*női arcú és hosszú hajú.*” Merész.

Jézus is hosszú hajú és szakállas volt Veronika kendője és a turini lepel tanúsága szerint. A nazírok, Isten választottai nem vágatták a hajukat, s nem borotválkoztak. Jézus is közéjük számíthatott, bár fogadalmat nem tett, és a bortól sem tartózkodott, sőt, első csodája során, a kánai menyegzőn, éppenséggel bort teremtett.

Lényegesebb, hogy a keresztény világképben a kereszt a legfontosabb jel. A mindenség, ég és föld, halál és föltámadás, szenvedés és dicsőség, vagyis a legnagyobb ellentétek egyesítője. Még Péter is azt kérte, hogy fejjel lefelé feszítsék meg, mert ő méltatlan az Úr által elszenvedett halálra. Ennélfogva nagyon élénk képzelőerő kell az evangéliumban éppen csak megemlített Mária Magdolna és netán Kajafásné keresztre helyezéséhez.

*

A szemlélődő gondolkodás sosem a külsőből indul. Szíve megérzi, hogy kiket mintázott a mester. Olyasvalakiket, akiket élő ember színről színre sosem látott.

A vizsgált korszak műveltségének kutatója boldog, ha írott támpontra lel, ezért bátran elolvassa a mű fölíratát, melyen világosan látható Názáreti Jézus, a Fiúisten egyik földi (gúny!)névének rövidítése, tehát az ő keresztjéről van szó. És róla is?

Ki a másik kettő?

A két rendíthetetlen? Édesanyja és János apostol, akik elkísérték utolsó útjára? Lelkileg bizonyára sokat átéreztek szenvedéséből, de őket nem szögezték a fára. Sem a történelemben, sem ezen az ábrázoláson. Ha mégis erre utalna a mű, akkor ennek valaminő jele mutatkozna. A két alsó alakot egyöntetű redős köpeny borítja, karjuk-lábuk nem látszik.

Tehát a keresztben vannak, de mégsem megfeszítteként! Szenvedés sem gyötri arcukat, ó, de már Jézusét sem! Tehát földi kínok többé nem érinthetik őket. Túl vannak ezen a világon!

Nem „női” és nem is „földi” arcot viselnek, ezen is átléptek. Jézus így tanít a mennyei létről:

³ A különböző fényképeken, sőt, a 10 koronás szlovák pénzérmén is így, ebben a sorrendben láthatók a betűk. Nem tudható, hogy magán a keresztben is így van-e. A szöveg rövidsége miatt ez nem okoz zavart az értelmezésben.

„...nem nőszülnek, férjhez sem mennek, hanem úgy élnek, mint az angyalok a mennyben.”⁴

Ezért oly egyformák a mennybéliek külső vonásai?!

A három arc azonossága fél évezred múlva Szent Andrej Rubljov csodálatos Szentháromság ikonján mutatkozik újra. Ott szárnyas, különböző színű ruhákban asztal körül ülők viselik: a három isteni személy. Ők is nagyhajúak és szakáll nélküliek, de mégsem nők! Nem is férfiak, nem is angyalok, holott szárnyuk ezt mutatja!

Így látta őket Rubljov és a művészet történelmének számos nagy misztikusa, így a nagymácsédi kereszt mestere: látszólag nagyon különbözően, de a lényegét tekintve egyezően. Egyiket a másiktól nem különítik el jellegzetes személyi, nemi vonások: a műről három ikerarc és tekintet néz ránk. Szemből, egyenesen. Mint ha ugyanazok volnának, de mégsem, végtére is hárman vannak, akár a három isteni személy, a háromszemélyű egyetlen Isten? A Megfeszített testén látható két másik személy, az Atya és a Szentlélek. Nincsenek fölszögezve, de a Szentháromság egységéből következhetett a művész számára, hogy *ők is részesei az isteni önáldozatnak és megdicsőülésnek...*

Ezt nem árt ezerszer végig gondolni magunkban!

A Szentháromság azért az, ami, mert a földi élet, a tanítás, a megaláztatás, a kereszthalál és a föltámadás mindegyikük közös élménye.

Nem volt, hanem mindenkor az.

*

„Én és az Atya egy vagyunk” – nyilvánítja ki Jézus János evangéliumában.⁵ Ki érti ezt a kifejezést? Csak az, aki látja, ami látható belőle! A lélek által. A lelki látás szemlélés, benső, nem optikai, hanem szellemi folyamat és állapot, amelyben a hívő tapasztalatot szerez a valóságról.

⁴ Mk 12, 25

⁵ Jn 10,31

⁶ Maleczki József nyelvész magánlevélben írt véleménye szerint a „pálmalevél” inkább búzakalász, azaz 'élet', a „maggal viselő gyümölcs” pedig „szem”, a 'hatalom, a mindenhatóság mindent látó jelképe'.

Ezért állítják az avatottak, hogy ikont csak az készíthet, aki szent *látványban* részesült. Aki – esetünkben – látta, átélte az isteni egységet. Misztikusnak nevezik az ilyen alkotót. Hozzá képest a leghíresebb művész legfőbb Raffaello, Munkácsy vagy Picasso lehet...

*

Elmélkedésünk egyik sűgője a Megváltó(?) jobbánál függő pálmaág. Köztudomású, hogy a pálma a győzelem, a dicsőség jele. Krisztus baljáról zsinórón különös valami függ: maggal viselő gyümölcs? Kipattanni készülő mag?⁶ Tehát a Megváltás megtörtént!

A nagymácsédi kereszt láttán beszélhetünk-e külön Megváltóról, Krisztusról, jobbjáról, baljáról? A másik két isteni személynek ezen a művön egyáltalán nincs is keze! Nem fért bele a kompozícióba, tehát Jézusunk jobbjára és baljára, mindhármuké! Arca is, teste is: a művész úgy találta, hogy csak így ábrázolhatja, hogy a három Egy.

A mű tehát egy közös látványba, *élménybe* sűriti a keresztre feszítést, az élet elpusztítását, és újjászületését, a föltámadást, a legnagyobb csoda elszenvetőjét és végrehajtóját, a háromszemélyű egy Istent.

*

És íme, a föltámadásban is egyek. Jézus mögött ugyan ott a kereszt, de már nem a halál, hanem a Megváltás jele, ezért már nincs rá fölfeszítve, sőt sebhely sincs az Úr Krisztus kezén. Kitért karral áll a világ előtt, a *maga szentháromságos teljességében*(!), és mindannyiunkat kész megölelni.

*

Már értjük a fölirat jelzőjét is: Nagy, mert Szentháromságos Egy!

* Czakó Gábor Nyelvésdesanyánk c. könyvében megjelent elmélkedés javított és bővített változata.